

K niektorým otázkam vývinových trajektórií umeleckého prekladu na Slovensku (1945 – 1989)

KATARÍNA BEDNÁROVÁ

Obdobie druhej polovice 20. storočia predstavuje jednu zo synchronných rovín tvoriacich súčasť historického pohľadu na umelecký preklad: v prítomnej práci ju limitujem rokmi 1945 – 1989. Posledné desaťročie 20. storočia, ktoré ovplyvňuje už iná kultúrna paradigma, predstavuje obdobie prechodu alebo zlomu. Vzhľadom na skúmané obdobie treba ešte povedať, že v druhej polovici 20. storočia dochádza v porovnaní s predchádzajúcimi periódami k prudkému kvantitatívnemu aj kvalitatívnemu nárastu prekladovej produkcie. Preklad ako tvorivá umelecká aktivita dosiahol svoje vrcholy napriek všetkým mimoliterárnym obmedzeniam a paradoxu dvojitého fungovania: ako subverzívneho fenoménu a fenoménu, ktorý môže byť zároveň aj v služobnom postavení k dominantnej ideológii. A nie je to iba otázka druhej polovice 20. storočia.

Vývin umeleckého prekladu determinujú štyri situácie slovenského kultúrneho a prekladového priestoru: *geopolitická situácia*, *jazyková situácia*, *politické gesto* a *konfesionálny fenomén*. Na ich pozadí sa odvíjajú trajektórie *teritoriálna excentricita* → *územná integrita*, *exoidentita* → *endoidentita*, *heterolingvizmus* → *monolingvizmus*, *fragmentárnosť* → *integrálnosť* a *významová relatívnosť* → *zmyslová absolútnosť*. V nasledujúcom texte sa pozornosť sústreďí na jazykovú situáciu a politické gesto v ukotvení pojmu kultúra a historicita.

ÚVOD

Ak chceme zhodnotiť, do akého vývinového štádia sa preklad dostal a aké sú jeho hodnoty, nevyhnutne sa na problém musíme dívať optikou porovnávania a z hľadiska historicity. Preklad ako text, proces a teoretický diskurz vždy funguje v prieniku troch časových dimenzií, ktoré sa navzájom podmieňujú: diachrónia, synchronia a budúcnosť.

Vývin prekladu sleduje v texte pojem trajektória. Z doterajšej práce na dejinách slovenského umeleckého prekladu vyplýva, že najlepšie korešponduje s charakterom jeho vývinu, ktorý nie je priamy, lineárny, ale ponáša sa na krivku, trasujúcu prechod priestorom, meniacu v istých časopriestorových priesečníkoch svoj tvar, polohu a rýchlosť. Trajektória sa môže vychýliť z pôvodného smeru, môže pôsobiť ako súčet malých časových intervalov rôzneho charakteru.

Hybným a hýbajúcim sa bodom opisujúcim krivku, premiestňujúcim sa objektom

v čase a priestore a v rôznych konfiguráciách ich determinánt je umelecký preklad ako špeciálny druh prekladu, ktorý sa historickým vývinom vykryštalizoval z pojmov prekladanie a preklad.

Z názvu vyplýva ďalšia otázka: môžeme hovoriť o vývinových trajektóriách alebo by sme sa skôr mali obmedziť jednoducho na vývin slovenského umeleckého prekladu? Použitý plurál však implikuje fakt, že štádium umeleckého prekladu v druhej polovici 20. storočia je výslednicou viacerých, navzájom súvisiacich a posôbiacich, historicky podmienených trajektórií tvoriacich vývin.

Preklad v priestore kultúry

Preklad považujeme za komplexný jav v externokontextových a vnútroliterárnych súradniciach, vyplývajúci z kultúry a tvoriaci kultúru v lotmanovskom slova zmysle ako v priestore a v čase hierarchicky usporiadaný celok všetkých systémov znakov, vrátane systému prekladovej literatúry.

Prijímajúce prostredie vykazuje historicky podmienené kultúrne postoje, orientácie a tendencie. Priamo i nepriamo ovplyvňujú výber diela na preklad, jeho interpretáciu a čítanie. Na preklad pôsobia geopolitické, ideologické, mimoliterárne i vnútro-literárne impulzy. Funguje to však aj opačne. L. Vajdová poukazuje na fakt, že preklad z cudzej literatúry je schopný „vyjadriť dokonca aj také hierarchie a orientácie prijímajúceho prostredia, ktoré si ono samo nemusí jasne uvedomovať“ (2009, 86). Preklad vidí L. Vajdová ako skúšobný kameň kultúrnych postojov. Tento pohľad je nanajvýš oprávnený a potvrdzujú ho dejiny prekladu, ktoré vypovedajú o charaktere prijímajúcej kultúry. „To, o čom v skutočnosti spôsob prijímania cudzích literatúr vypovedá, o čom svedčia rôzne orientácie v prekladoch, rôzne časy ich publikovania a rôzne ohlasy, je nie povrchová, ale vnútorná tvár prijímajúcej kultúry, jej hĺbkové rozvrstvenie“ (84).

Keďže preklad je súčasťou literárnohistorického procesu, jeho časová realizácia prebieha v „dialektickom napätí medzi časom fyzikálnym, historickým a kultúrnym. Literárnohistorický proces je funkciou, resp. formou kultúrneho času“ (Popovič et al. 1981, 57). Ten sa chápe ako relatívne nezávislý znakový systém, ktorý má svoju determináciu vo vývine spoločnosti v jej užšom rámci (národná kultúra). Nemusí sa zhodovať s historickým časom. Izoštadiálnosť vo vývine kultúr¹, ako ju chápe Lotman, potom tvorí dynamickú povahu rôznych metatextových relácií medzi kultúrami a vnútri jednej kultúry, a tiež špecifikum obrazu dejín umeleckého prekladu. Literárny status quo ovplyvňuje výber diela na preklad a spôsob realizácie diel z minulosti, resp. súčasnosti (vývinová a retardačná funkcia prekladu, komplementárna a konkurenčná funkcia prekladu), vývinová hodnota prekladu a ďalšie činitele, ktoré od povahy vzťahov v kultúre závisia a pripravujú zároveň aj budúcnosť literatúry a prekladovej situácie.

V čase a priestore kultúry vidíme, že preklad sa pohybuje, resp. vzniká a vyvíja sa medzi pólmi oralita a písomnosti, sakrálneho a profánneho, kanonizovaného a nekanonizovaného, konvenčného a nekonvenčného, tradičného a inovačného, umelého a folklórneho, rurálneho a urbánneho, čo sú všetko atribúty typu kultúry, resp. jej vývojového štádia, a v nej aj vývinového stupňa literatúry. Nad týmito opozíciami

stojí v prípade prekladu ešte opozícia cudzie v. svoje, resp. opozícia identity a inakosti, teda opozícia týkajúca sa medzijazykového, medziliterárneho a medzikultúrneho vpisovania textu. Preklad vedie dialóg s dobovými tendenciami, v ktorých je podoba jednotlivých pólov v opozíciách závislá od zmien a rýchlosti ich aplikácie v systéme kultúry. Prekladový text do tohto systému vstupuje a spravidla v ňom aj zotrúva ako materiálne fixovaný artefakt. Kultúra je na jednej strane heterogénny systém, ktorý sa mení, a tieto premeny, povedané s J. Lotmanom (1994, 57), sa ukladajú v jeho pamäti ako predchádzajúce stavy. Na strane druhej je to systém kódovaný, ktorý má tendenciu vytesniť, vymazať z pamäti všetko, čo do daného kódu momentálne nepatrí. Vytesnené však v skutočnosti stále existuje. A dodajme, že imanentne pôsobí.

Dnešný stav prekladu – estetická hodnota prekladu, vývin prekladateľských koncepcií a teoretický diskurz o preklade – je výslednicou tohto pôsobenia a charakteru kultúrnych postojov; je to stav, ktorý sa dosiahol (afirmatívnym či kontroverzným) nadväzovaním na predchádzajúce štádiá za imanentného pôsobenia kultúrnej pamäti.

Preklad nie je ani čisto jazykový, ani čisto literárny, ani čisto recepčný fakt. Ani jedno z týchto hľadísk izolovane totiž nemôže v úplnosti odpovedať na otázky, čo sa prekladá, ako a prečo, kto prekladá, čo motivuje gesto výberu, aké sú podmienky a obmedzenia, a akú úlohu zohráva historická podmienenosť prejavujúca sa v rôznych modalitách v súčasnom preklade, ako funguje preklad v súčasnosti. Rozmanitosti týchto hľadísk zodpovedá aj rôznosť vývinových trajektórií.

Historicita

Poukázať na stav prekladu tu a teraz sa dá jedine cez historicitu, ktorú vnímam ako mimotextovú historickú dimenziu situácie, ako podmienenosť, modelujúcu funkciu celku faktorov, ktoré sa vyvíjali v minulosti a dnes situáciu prekladu podmieňujú; J. Lotman vidí historicitu ako záväzný súpis charakteristík danej spoločnosti vyjadrený predovšetkým stupňom záväznosti spoločenských, kultúrnych a literárnych noriem. Dá sa tak chápať aj pomer medzi tým, čo nazývame politikum a estetikum.

Z prekladového hľadiska možno historicitu vnímať aj vo vzťahu k jazyku v reflexii meniacich sa koncepcií jazyka, vo vzťahu k literárnemu dielu, k autorstvu, k pojmu originalita. Keď sa pýtame na historickú totožnosť prekladu, pýtame sa na to, čo sa pokladalo za preklad a čo nie, kde boli hranice prekračujúce limity prekladu. Dnes je takto chápaná otázka v slovenskom preklade jednoznačná. Teoretický diskurz sa ňou zaoberá, koncepcie invariantu, variantu a ekvivalencie indikujú, čo preklad je a čo už nie. Výrečným príkladom prekračovania hranice chápania prekladu je problém adaptácie, v krajnom prípade ponášky. Textová adaptácia sa v období klasicizmu a romantizmu chápala ako legitímny prekladový postup, nájdeme ju napríklad v prekladoch K. Kuzmányho, P. Dobšinského, B. Nosáka-Nezabudova. V dnešnej dobe sa Feldekov preklad princípu alebo preklad-réžia už nepokladá za prekladovú adaptáciu. Chápe sa ako úzky vzťah prekladu s originálom, hraničiaci s autorským textom, ako istý typ experimentu. Prekladatelia však vo všetkých týchto prípadoch vstupujú do podstatných tematických a poetických prvkov originálu.

Historicita sa vníma tiež ako imanentná vlastnosť textu – dielo nie je len produktom dejinného procesu, ale do istej miery aj jeho obrazom. Historicita je na jednej strane vyjadrená prítomnosťou dejinnosti v literatúre ako osobnej a spoločenskej problematiky konštituovanej cez dejiny, a tiež výberom žánru, ktorý rozvíja predispozície byť nosičom tematiky dejín – napr. epická báseň, román, dráma. Z tohto hľadiska stojí za pozornosť významotvorná funkcia románu ako žánru, ktorý vypovedá o kultúre, ale môže upevňovať aj historicitu spoločenstva. P. Zajac (2014, 17) rozlišuje v literatúre tri typy historicity: historicitu ako tematickú indíciu situovanosti udalosti v prozaickom texte, ako žánrovú vlastnosť historickej prózy a ako ontologickú stratégiu textu. Román sa mu javí ako žáner vážnej historicity, ktorej funkciou je byť legitimizačným znakom moderného politického národa.

Etablovanie románu s tematikou dejín ako prekladového žánru v slovenskom kultúrnom priestore nastalo na prelome 18. a 19. storočia, hoci len vo veľmi opatrnej miere.² Išlo tu o preklad románu Ignáca Mészárosa v skrátenom názve *Kartigam*³, ktorý v roku 1790 preložil a vydal Michal Semian. Podobnú faktúru majú aj po francúzsky napísané memoáre *Pamätné príhody hraběte Beňovského*, ktoré cez nemčinu preložil a vydal S. Čerňanský v roku 1808⁴. Gesto výberu, resp. oslovenia medzi prekladateľom a pôvodcom (Popovič 1968, 35) nie je ladené na vyzdvihnutie momentu historicity, ale zábavnosti, čo odkazuje román do sféry marginálneho žánru. Zábavnosť je zároveň aj v konkurujúcom vzťahu k poučnosti, reprezentovanej hojnejším výskytom prekladu didaktických textov/románov (preklady Fénelona, Marie Le Prince de Beaumont, J. H. Campeho) v rovnakom období. Primárne naladenie na historicitu evidujeme až neskôr, v období slovenského romantizmu, v období akcentovania snahy o národno-politickú emancipáciu. Významnú úlohu tu zohrala idea slovanstva, ktorá fungovala aj v prekladoch ako viacrozmernej korektív. Podnetne o tom píše A. Popovič v štúdiu *Idea a výber v preklade* (1968, 50 – 67) v súvislosti s prekladmi slovanských literatúr Karola Kuzmányho a jeho integračným hľadiskom v slovanskej otázke, ktoré postupne preniesol aj do jazyka a konceptu prekladov. Ako ďalší príklad možno spomenúť Dobšinského preklad Byronovej epickej básne *Mazepa* z roku 1862, v ktorom Dobšinský presadzoval vlastné videnie zobrazenej dejinnej udalosti.

Otvorené naladenie na historicitu v 19. storočí sa v storočí 20. mení na jej skryté vnímanie. Druhá polovica 20. storočia vníma historicitu v texte ako interpretans skutočnosti. V prekladoch sa generujú významy so zástupnou funkciou pre interpretáciu vlastnej skutočnosti/životného sveta. E. Maliti vo svojich štúdiách⁵ k dejinám prekladu ruskej a sovietskej literatúry niekoľkokrát konštatovala, že po roku 1968 prevládajú sovietske romány s historickou tematikou, ktoré sa mali z oficiálneho hľadiska chápať ako prameň poučenia. Keďže sa však politická klíma začala v 80. rokoch postupne uvoľňovať, vnútený systém hodnôt bolo možné relativizovať. Medzi preložené diela sa dostali texty, ktoré rezonovali v slovenskom literárnom kontexte práve ako zástupná významotvorná funkcia, ktorá mala potenciú interpretovať texty ako metafory, analógie k vysvetleniu dejín prijímajúceho prostredia. Išlo napr. o mytologizujúci historický román (O. Čiladze, Č. Ajtmatov).

Oproti historicite v dejinnosti stojí historicita v súčasnosti, pričom v druhom prí-

pade ide o opačné pôsobenie: keď sa historicita skutočnosti vníma ako interpretans textu, ktorý nemusí byť a priori historicky zaťažený. Interpretačné paralely vyúsťujú do *inotajového prekladania* a *inotajového vyjadrovania*. Zaviedol ich Ján Koška⁶, keď vysvetľoval, čo chápe ako interpretačnú paralelu pri preklade. Je to pohľad, ktorý vychádza zo skúsenosti prekladateľa a je prirodzene ovplyvnený dejinne závažnou politickou a spoločenskou situáciou, cez ktorú interpretuje originálne dielo. Správne zvolená interpretačná paralela umožňuje vysloviť významové tabu. Tu sa práve umocňuje subverzívna funkcia prekladu nielen ako aktivity, ktorá umožňuje vstup cudzieho (nepriateľského), ale aj ako spôsobu, ktorý potencuje významy. Ako ilustrácia môžu poslúžiť preklady z bulharskej literatúry, ktorá tematizovala osmanské a fašistické krutosti, či preklady z rumunskej literatúry. L. Vajdová publikovala v roku 1978 preklad románu *Votrelec* (Intrusul, 1968) súčasného autora M. Predu, ktorý rezonoval na Slovensku v období normalizácie tematizáciou individuálnej slobody a moci. V tejto súvislosti si treba uvedomiť aj fakt, že sa stále pohybujeme na pôde kultúrnej a ideologickej preferovaných literatúr.

Prítomnosť historicity sa v preklade dá vystopovať ako smerovanie z otvorenej reflexie podmienajúcej prekladové koncepty k skrytej reflexii ako nositeľa interpretácie textu, ale aj od priameho vpísania kritiky spoločenských a politických pomerov do textu prekladu s rozširujúcou koncepciou (napr. preklad Žukovského *Mudrca Kerima* z roku 1862, resp. preklady Krylovových bájok od B. Nosáka-Nezabudova) k zvláštnej funkcii textu ako nositeľa skrytých politických významov (inojazyčné historické a spoločenské romány v 20. storočí).

HISTORICKÉ DETERMINANTY VÝVINOVÝCH TRAJEKTÓRIÍ

Zopakujme na začiatku povedané východisko: Ak kultúru chápeme ako v priestore a v čase hierarchicky usporiadaný celok všetkých systémov znakov, do ktorých zahrňame aj systém prekladovej literatúry, ak chceme pochopiť význam a zmysel vývinových trajektórií prekladu v akomkoľvek bode časopriestoru, musí nás zaujímať aj to, čo kultúrny priestor determinuje. Mimotextové historické determinanty slovenského kultúrneho a prekladového, resp. literárneho priestoru fungujú ako faktory, ktoré preklad disponujú, ale aj indisponujú, vysúvajú na perifériu ako povedzme dočasne zabudnuté, alebo posúvajú do centra ako diela s aktívnou účasťou na literárnom vývine. Pôsobia vždy synergicky.

Jazyková situácia

Jedna z rovín, na ktorej preklad determinuje jazyková situácia kultúrneho priestoru, je základná opozícia východiskový v. prijímajúci jazyk.

Východiskový jazyk

Ako už bolo povedané, 20. storočie prináša pozoruhodný nárast prekladového korpusu a s tým aj rozširovanie počtu východiskových jazykov. Súvisí to s postupnou profesionalizáciou práce prekladateľa, čo bolo výsledkom kultúrnej zmeny po roku 1918; po roku 1945 však vidieť súvis predovšetkým s rozširovaním a intenzifikáciou filologického vzdelania. Poznaním jazykov a inonárodných literatúr sa kultivovala

prekladová recepcia literatúry. Neskôr zavážilo aj zavedenie translatologického univerzitného programu a organizovanie celoživotného vzdelávania prekladateľov.

Východiskové jazyky a literatúry sa historicky explicitne hierarchizujú z hľadiska prirodzenej potreby prekladu v kultúrnom priestore, ktorého charakter modeluje aj kultúrna orientácia, tradícia a preferencie prijímajúceho prostredia. Zloženie a zastúpenie východiskových jazykov závisí tiež od subjektívnych možností a schopností prekladateľov, lebo tam, kde niet intelektuálnej kapacity a recepčnej pripravenosti kultúrneho prostredia, nie sú ani podmienky vhodné na preklad. V druhej polovici 20. storočia do tejto hierarchizácie významne vstupuje silové politické pole. Ešte v medzivojnovom období Michal Chorváth, ktorý v tom čase prispel podstatnými štúdiami k rozvoju diskurzu o preklade, ale aj k organizovaniu prekladového priestoru, v jednom zo svojich programových článkov deklaruje za najdôležitejší preklad francúzskej literatúry, a to z hľadiska estetického a literárneho vývinu, potom preklad anglickej a americkej literatúry, ďalej ruskej literatúry najmä pre jej vplyv v 19. storočí, na záver menuje nemeckú literatúru a iniciuje aj diskurz o prekladaní z češtiny (1960 [1943], 107 – 110). Po roku 1948 sa na prvé miesto medzi východiskovými jazykmi dostala ruština, po roku 1989 sa pomer obrátil v jednoznačný prospech angličtiny. Ostatné jazyky variujú v rôznych pomeroch, pričom ich percentuálne zastúpenie je alarmujúco nízke najmä po roku 1989, a najmä pokiaľ ide o tzv. málo frekventované jazyky. Dokazujú to štúdie a výskumy M. Djovčoša, A. Eliáša a i. Kultúrna asymetria slovenského priestoru voči väčším kultúrnym priestorom sa v období rokov 1945 – 1989 vyvažovala požiadavkami na relevanciu prekladu z hľadiska jeho vývinových, estetických a hodnotových kvalít prirodzene iba sčasti; v jednotlivých časových úsekoch prevládala sinusoidálna krivka z hľadiska politickej orientácie na inonárodný jazyk. Vo vydavateľskom a knižnom sektore sa to prakticky prejavilo etablovaním tzv. priorít, ale na druhej strane aj udalosťou prekladu a udalosťou návratu istého typu textov, ako návraty k avantgardám v 60. rokoch. Toto sa však odohrávalo na platforme kultúrnych periodík. Boli to flexibilnejšie médiá, najmä *Slovenské pohľady*, *Mladá tvorba* a *Revue svetovej literatúry*, ktorá systematicky testovala možnosti prekladu.

Dôraz na poznanie východiskových jazykov a literatúr výrazne obmedzil prax prekladu z druhej ruky, ktorá bola legitímna v 18. a v 19. storočí, a trpená v medzivojnovom období. S tým do značnej miery súvisí aj prekladový vzťah češtiny a slovenčiny, ktorý sa v rokoch 1945 – 1989 kvalitatívne aj kvantitatívne vyrovnával.

Prijímajúci jazyk

Jedným z centrálnych pojmov v Lotmanovej teórii kultúry je semiosféra. Chápe ju ako semiotickú univerzalitu, kontinuum, do ktorého sú ponorené jednotlivé znaky, prehovory a texty.

Mikrosemiosféra slovenskej kultúry sa na rovine sekundárneho modelujúceho systému prekladu vytvára simultánnym aj konzekutívnym vrstvením pôvodných diel a prekladov v rôznych jazykových podobách (preklady do latinčiny, biblickej češtiny, bernolákovskej/jezuitskej slovenčiny/štúrovskej slovenčiny, resp. iných vývinových modalít kultúrnej slovenčiny). Jazykové podoby prekladov sa viac či menej odlišujú

od materinského jazyka prekladateľov, pretože takmer až do začiatku 20. storočia máme dočinenia s disparitnou úrovňou materinského a literárneho jazyka. Sme v situácii, keď má literárny jazyk zástupnú pozíciu materinského jazyka in absencia. Natíska sa tu otázka jazykovej identity prekladu a problém akceptovania inojazyčnosti v prijímajúcej kultúre. Ak kultúru chápeme ako v priestore a v čase hierarchicky usporiadaný celok všetkých systémov znakov, ktoré určité spoločenstvo používa vo svojej životnej praxi⁷, teda tak, ako to vníma Tartuská škola, musíme preklad prijať aj na pozadí heterolingvizmu.

Na tento fakt môžeme nazerať aj z perspektívy humboldtovského chápania jazyka ako aktívnej sily plodiacej najvyššie formy duchovnej tvorby. „Jazyk nie je produkt (*Ergon*), ale činnosť (*Energieia*). Jeho pravá definícia musí byť preto nevyhnutne genetická. Jazyk totiž predstavuje večne sa opakujúcu prácu ducha, spočívajúcu v uspořádovaní artikulovaného zvuku na vyjadrenie myšlienky“ (Humboldt 2000, 65). J. Dolník v monografii *Sila jazyka* (2012) poukazuje na rozpracovanie Humboldtových téz v nemeckej lingvistiky 20. storočia a dopĺňa: „Každá sféra kultúry je spätá s používaním jazyka, s jej ustálovaním, prenášaním z generácie na generáciu, s jej rozvíjaním, pričom jazyk sa neuplatňuje len ako prostriedok, ale predovšetkým ako pôsobiaci sila.“ (2012, 22) Humboldt, Weisgerber, Dolník a iní však v týchto úvahách vychádzajú z aktívnej úlohy materinského jazyka. Ten ale v prípade niekoľkých dejinných období na Slovensku nie je totožný s jazykom pôsojacej sily. Napriek tomu nematerinský jazyk, tak ako aj materinský jazyk v starších vývinových štádiách, je funkciou kultúry, ako o tom už v 60. rokoch písal S. Šmatlák.

Smerovanie k monolingválnej situácii prijímajúceho prostredia, ako to vidíme v druhej polovici 20. storočia, bol dlhodobý proces, ktorý zanechal v slovenskej literárnej kultúre stopy po viacerých „požičaných“, resp. nematerinských jazykoch, v ktorých vznikala pôvodná i prekladová literárna tvorba. Ich voľba a použitie boli v minulosti aj manifestovaním kultúrnych, konfesionálnych a politických postojov. Tvorili však spoločnú formu rozvíjania duchovnej sily kultúrnej entity a z hľadiska kultúrnej pamäti zanechali stopy v podobe korpusu inojazyčných textov. Slovenská kultúra ich prijíma ako svoje, ale z pohľadu všeobecného porozumenia musí pristúpiť k prekladu ako k transferu seba samej.

V 60. rokoch 20. storočia v súvislosti s vydávaním slovenskej klasiky inicioval J. Felix⁸ vnútroliterárny a vnútrojazykový preklad staršej slovenskej literatúry do modernej slovenčiny, čo vyvolalo polemické literárnokritické diskusie trvajúce až do konca 80. rokov. Z vývinového hľadiska Felix poukazoval na potrebu kultúrnej kontinuity ako „podmienky organického a jedine živého umenia“. V tom čase išlo predovšetkým o preklady J. Hollého, B. Tablica, J. Kollára, J. I. Bajzu a ďalších spisovateľov 18. a 19. storočia⁹ do súčasnej slovenčiny. Felix, ktorý sa zaoberal editovaním slovenskej a svetovej literárnej klasiky¹⁰, akcentoval orientáciu na čitateľa: dotkol sa problému zrozumiteľnosti a čitateľnosti textov. V súvislosti s vydaním poézie Jána Hollého v náklade 25 400 exemplárov, v ktorom editor text upravil len vzhľadom na súčasnú jazykovú normu (prepis, ortografia), Felix vyjadril tento skeptický názor: „Neverím, že sa toto dielo tak intenzívne číta (vzhľadom na výšku nákladu – pozn. K. B.). Nazdávam sa však, že keby sme ho vydali vo výtečnom preklade v spisovnej

slovenčine, preniklo by oveľa širšie než doteraz a pred nami by sa zjavil tento básnik v plnej sile básnického génia.“ (Felix 1986 [1957], 515)¹¹ To bol impulz, ktorým vnútrojazykový preklad vstúpil ako nový typ prekladu do vydavateľskej praxe i do kritického a teoretického diskurzu o umeleckom preklade.¹²

Zopakujme teda, že tento fakt je konzekvenciou historického heterolingvizmu v slovenskom literárnom a prekladovom prostredí. Kontinuálne vnímanie kultúry ako živého organizmu využíva v druhej polovici 20. storočia na dosiahnutie integrity nielen vnútrojazykový preklad, ale aj vnútrokultúrny a vnútroliterárny preklad s cieľom vrátiť do kultúrneho a literárneho obehu diela jazykovo už nezrozumiteľné. Tu mám na mysli vnútrokultúrny preklad diel veľkomoravskej proveniencie, vnútroliterárny preklad bilingválnych a biliterárnych autorov ako napr. J. Kollár a P. J. Šafárik, ďalej vnútrojazykový preklad diel napísaných slovakizovanou a biblickou češtinou, bernolákovčinou, či v iných formách slovenčiny. Toto obdobie prinieslo aj rôzne druhy experimentálnych prekladov, napr. preklad Hviezdoslava z „hviezdoslavovského“ jazyka do súčasného jazyka, zo súčasného jazyka do dialektov a pod.

Ďalšou podstatnou funkciou tohto prekladu bolo prinavrátiť diela domácej, ale jazykovo cudzej proveniencie, ktoré doteraz absentovali v slovenčine. Je to prípad po nemecky písaných diel odbornej, literárnovednej, etnologickej, politickej a filozofickej literatúry, či preklad novolatinskej spisby, ktorá vznikla na Slovensku a je súčasťou dejín slovenskej literatúry a kultúry. I keď tento proces vznikol ako súčasť vydavateľskej kultúrnej stratégie, teda je tu citelný istý protekcionistický prístup k jazyku a kultúre, vznik prekladov bol pomalý a dala sa v ňom sledovať funkcia lotmanovského kultúrneho kódu a jeho zmeny: pohyb medzi vytesneným a návratným. Ak sú všetky inojazyčné texty pamäťou kultúry, pamäť sa dá v prípade potreby oživovať gestom výberu v situácii kultúrnej pertinencie. Reálna existencia prekladu je aj spôsobom opätovnej konštitúcie kultúrnej pamäti, ktorá slúži ako nástroj na sebaopoznanie (Dolník 2010). Otázka prekladu novolatinskej literatúry je napríklad stále aktuálna z hľadiska mnohých humanitných disciplín.

Druhá polovica 20. storočia teda predstavuje stav, keď musíme oživovať kultúrnu pamäť prekladom, keď kultúra prekladá samu seba, aby sa poznala, keď dospela do vývinového štádia predstavujúceho schopnosť a potrebu prekladu. Kultúry, ktoré sa vyvíjali v situácii bilingvizmu, plurilingvizmu alebo heterolingvizmu sú v situácii jazykovej asymetrie, resp. nerovnosti. A. Berman zdôrazňuje, že takáto situácia neznamená otvorenosť voči cudziemu, ale dominanciu cudzieho. Ďalej hovorí: „Len čo sa materinský jazyk uplatní ako kultúrny jazyk, spoločenstvo, ktoré sa cez tento jazyk identifikuje, už môže pomýšľať na to, že bude z cudzích jazykov prekladať, namiesto toho, aby nimi komunikovalo. Ale platí aj opak: materinský jazyk sa nemôže uplatniť ako kultúrny jazyk, kým sa nestal jazykom prekladu, kým sa používatelia tohto jazyka nemôžu slobodne zaujímať o cudzie.“ (1984, 237)¹³ Vnútrojazykový preklad je dobrým dôkazom, do akej miery a ako môžeme vnímať text a porozumieť jeho obsahom bez prekážky. Teda bez prekážky, ktorú predsa len cudzojazyčný text kladie. Tu by sa dalo namietnuť, že istá miera prekážky je pre poznanie potrebná a zámerné odstránenie prekážky proces poznania ochudobňuje. Ján Hollý v pôvodine a v preklade do súčasnej slovenčiny nie je to isté. Hollého jazyk nesie obraz životného sveta, ktorý

podmieňoval vznik diela a Hollého postoje, nesie aj patinu historicity. Preklad však odкрýva iné možnosti a významy textu.

Sociolingvistické výskumy vo vzťahu jazyka a kultúry jednoznačne zdôrazňujú význam materinskojazykového obrazu životného sveta. Položme si však otázku, čo sa stane, keď obraz životného sveta nesie iný, nematerinský, osvojený jazyk. Keď sa napríklad francúzske dielo prekladá z latinského prekladu do češtiny, pričom materinský jazyk pôvodcu konečného prekladu je slovenčina na istom historickom stupni vývoja. Celkom určite máme dočinenia s niekoľkonásobným prekladom. Mali by sme preto skúmať aj medzijazyk a medzisvety a zisťovať, aké sú konzekvencie takejto mentálnej kreolizácie, aký obraz môžu požičané jazyky generovať.

Úplne stotožnenie materinského a spisovného jazyka v 20. storočí, teda završenie pohybu od heterolingvizmu k monolingvizmu, obrátilo pozornosť na zdôrazňovanie štatútu spisovného jazyka: tu treba v súvislosti s jazykom zdôrazniť pojem „autenticnosť“, ktorý používa J. Dolník (2012, 216). Súvisí s ideovým modelom Štúrovej filozofickej reflexie slovenčiny ako presadzovaná idea slovenskej autenticity, ktorá sa uplatňuje v existenčnej forme jazyka, v jeho štandardizovanej podobe, a tá do istej miery štandardizuje aj myslenie.

Umelecký preklad sa v druhej polovici 20. storočia ocitol v situácii inštitucionalizácie spisovného jazyka, čo na jednej strane prispievalo k udržiavaniu vysokej jazykovej kultúry a k jej zveľaďovaniu. Dnes sa dá spätne konštatovať, že najmä od 60. rokov mali prekladové texty vysokú jazykovú úroveň. Na strane druhej kvázi kultové postavenie jazyka podporovalo istý typ tradicionalizmu, resp. konzervativizmu práve presadzovaním jazykovej autenticity vyúsťujúcej do predstáv jazyka prekladu, ktorý mal byť „čistý“, mal byť „jazykom starých materí“, čo umelo udržiavalo archetypálne ustrojenie na póle rurálnosti, spomaľovalo použitie mestského jazyka a slangu v prekladových textoch a pod. Priamo sa to prejavilo v naturalizačných, resp. etnocentrických koncepciách prekladu a v pomerne dlhom pretrvávaní dialektu ako prostriedku naturalizácie v preklade ešte aj v druhej polovici 20. storočia. Treba však zdôrazniť, že exponovanie jazyka je iba jedným z prostriedkov naturalizácie. Chápanie autenticity jazyka zakódované v kultúre sa v podstate prejavilo ako jeden z limitujúcich faktorov v pohybe medzi tradičným a moderným. Inštitucionálny dohľad nad jazykom v duchu „čistoty“ sa prejavil aj v zavedení tzv. vydavateľského úzu (Tatran, Slovenský spisovateľ), ktorý preferoval istý typ lexiky a presadzoval ju aj v prekladoch.

Ako ťažko sa hľadala cesta k modernosti v preklade prózy, môže ilustrovať preklad Flaubertovho románu *Madame Bovary*: prvý knižný preklad Juraja Slávika Neresnického bol pripravený medzi rokmi 1908 – 1910. Bol pravdepodobne súčasťou rozsiahlejšieho zámeru Neresnického a literárneho kritika P. Bujnáka preložiť celý cyklus zásadných francúzskych románov. Nakladateľský spolok v konzervatívnom Martine odmietol vydať preklad na svoju dobu mravne provokatívneho diela. V podstate však išlo o spor literárnokritický. Odmietla ho najmä dominujúca staršia generácia literárnych kritikov, pričom sa poukazovalo aj na doslovnosť prekladu a jeho zlú jazykovú úroveň. Román vyšiel až v roku 1928 v Knižnici SPKK v Bratislave, ktorú redigoval E. B. Lukáč. Odborne fundovaný predslov P. Bujnáka uviedol Flaubertov román ako estetický vzor pre slovenskú literatúru, ako ideál jazykovej a štylistickej dokonalosti.

Zároveň však avizoval, že v preklade nemožno očakávať takúto dokonalosť. Preklad sa opieral o naturalizačnú koncepciu nielen na rovine jazyka, plného nárečových výrazov a ľudových frazeologizmov. Zaujímavé je, že prítomnosť poznámkového aparátu s úlohou explikovať cudzie reálie v intenciách nepoučeného čitateľa veľmi intenzívne signalizovala prekladovosť textu, ktorá má normálne v naturalizačných koncepciách nízku mieru: hneď prvá prekladateľova poznámka odkazuje na nepreložiteľnosť dialektizmov z okolia Rouenu. Dobová publicistika dielo uvítala, ale mala výhrady voči Neresnického slovenčine, ktorú pokladala za provincionálnu a ťažkopádnu, plnú prechodníkových a príčastných konštrukcií, syntax nadmieru oplývajúcu inverziami, čo nekorešpondovalo s krehkým výrazom a s flaubertovskou dikciou v origináli (Štechová 1929). J. Felix preklad dokonca po dlhšom odstupe od vydania označil za paródiu Flaubertovho slovesného umenia. Ďalší preklad tohto románu *Pani Bovary. Vidiecke mravy* vznikol v roku 1948. Jeho autorkou je Zora Jesenská. Text sa ocitol v neskorších rokoch mimo čitateľského obehu. Nasledujúca verzia je z pera Sone Hollej z roku 1963. Tento preklad potom vyšiel v mnohých reedíciách. Preklad je aktualizujúci, ale ani tento text sa nezaobišiel bez poznámkového aparátu, ktorý sa diskrétno umiestnil na koniec. V čase, keď prvý preklad mohol zasiahnuť aj do vývinu slovenskej literatúry, nestalo sa to z dôvodu oneskoreného vydania a priveľkého dôrazu na autentickosť výrazu, ktorý nemohol korešpondovať s ideálom flaubertovskej jazykovej a štylistickej dokonalosti, ba kládol mu prekážku. Preklad Zory Jesenskej sa stiahol z obehu, a posledný preklad figuroval už ako zakonzervovaná literárna klasika bez ambície a možnosti pôsobiť vývinovo.

Exponencia efektu autenticnosti je príznačná aj pre niektoré preklady zo J. A. Rimbauda z konca 40. rokov od Š. Žáryho. Varieta poetizmov a príznakových lexikálnych jednotiek je v rozpore s Rimbaudovou predstavou o obmedzenom výbere jazykových prostriedkov, ktorý nie je na škodu skutočnej poézie, čo konštatoval aj M. Považan v doslove k Žáryho prekladom (Rimbaud 1948, 274). Ďalším príkladom by mohol byť kľúčový text básnickej moderny – *Gašpar noci (Gaspar de la nuit)* Aloysia Bertranda v preklade Jána Stacha z roku 1967. Bertrandovo dielo prefigurovalo báseň v próze ako žáner v rokoch 1833 – 1842. Baudelaire v roku 1862 uverejnil *Quatorze petits poèmes en prose* ako poctu Bertrاندovi a stal sa emblematickou figúrou tohto žánru. Stachov preklad však ostal na Slovensku pre modernú poéziu takmer nepovšimnutý. Aj tu jazykový výraz tenduje k autenticnosti rurálneho pátosu.

Keď je preklad heteronómny zásahom do literárneho vývinu, mení estetický koncept, v niektorých prípadoch však naráža práve na autentickosť jazyka. Tenzia medzi estetickým zámerom neseným originálom a výsledným efektom prekladu vytvárala paradox estetickej kvality moderny a jazykovým výrazom, ktorý sa z dobového hľadiska vnímal ako naturalizujúci. Z dnešného pohľadu ho vnímame navyše aj ako archaizujúci, resp. patinujúci.

Naturalizácia na jazykovej rovine je aj fascinácia autenticnosťou jazyka, alebo nemožnosťou vymaniť sa z nej. Na ilustráciu, ako funguje a aký silný je materinsko-jazykový obraz skutočnosti, citujem slová Pavla Bunčáka o poézii nadrealistov, ktorí boli aj prekladateľmi:

Nikto spomedzi nás nepochádzal z veľkého mesta! Všetci sme boli vidiečania, z dedín či mestečiek, a odchovala nás príroda. Preto je v našej tvorbe toľko prírodopisu, zelene a kvetov, vtáctva a motýľov. To je naše špecifikum, svojskosť, slovenskosť, a ak sú tieto prínosy do nadrealizmu neprístojné, nevhodné, uberajú mu na kvalite, nech po nich, kto chce, hodí kameňom. (1996, 30 – 32)

Jazyk, najmä jeho dialektálna podoba sa stala predmetom polemického diskurzu o preklade. Odštartovala ju polemika okolo jazykovej koncepcie prekladu *Tichého Donu* Z. Jesenskej na stránkach *Kultúrneho života* v roku 1951. Na jednej strane to bolo v prípade Z. Jesenskej spolitizovanie tejto otázky, na druhej strane to mohla byť povestná kvapka v pohári vody, keďže o použití dialektu v preklade sa uvažovalo už od medzivojnového obdobia. Jozef Felix napríklad písal o vlastných prekladoch:

Mojou ambíciou bolo a je postihnúť práve (...) špecifický a pri jednotlivých autoroch rozdielny štýl. Preto som sa snažil vždy iným spôsobom, t. j. vždy s odlišným slovníkom prekladať jednotlivé diela. Nešlo to bez ťažkostí a ani bez omylov. Napr. ten môj prvý Ramuz. Podľa Francúzov tento švajčiarsky autor písal po francúzsky zle – zle preto, že písal francúzštinou svojho Vaudského kantónu, jazykom svojich vaudských sedliakov a vinohradníkov, ktorý je – známa vec – hodne odlišný od jazyka salónu Madame de Recamier. Aby som vystihol tento špecifický a vskutku regionálne zemitý Ramuzov štýl, pri prvom preklade (Keby sa slnko nevrátilo) volil som cestu hojných dialektizmov. Vyšiel mi tak Ramuz – dnes to viem – hrozne liptovský. (1986 [1971], 561)

Dialektálna podoba jazyka, resp. napätie medzi mestským a dedinským, pretrvávala najmä v preklade prózy pomerne dlho. Preto bola aj predmetom kritiky a diskurzu o preklade. Aj keď sa hovorilo o funkčnom využití dialektu, tvorivo funkčným bol pravdepodobne až v silne etnocentrických prekladoch Blahoslava Hečku, ktorý skúmal tvárnosť jazyka a vyhľadával v ňom špecifické ekvivalenty najmä pri prekladoch humoristických diel alebo textov s výraznou oralitou. Vypracoval si tak poetiku jazykovej autenticity, ktorej autorstvo sa dá bez problémov identifikovať, ale ktorá ešte vždy zostáva spornou.

Ak sa zdôrazňuje materinský jazyk ako kultúronosná sila, ako aktívny faktor v kultúrnej tvorbe, keď spoločným rozvíjaním sily jazyka príslušníci jazykového spoločenstva vytvárajú duchovnú jednotu, v rámci ktorej rozvíjajú svoj duchovný život (Dolník 2012, 25), materinskojazykový obraz sveta je jednostranný, „je len jeden z možných transferov vonkajšieho sveta do vlastníctva ducha“ (26). Je to aj otázka generačná. Jazyk je nielen otázkou adekvátnosti, ekvivalencie v preklade. Leží v jadre preložiteľnosti, resp. nepreložiteľnosti. Je otázkou kultúrneho konceptu, vzťahu jazyka a kultúry, jazyka a filozofie. Tejto stránke sa v translatológii zatiaľ nevenovala veľká pozornosť. Môžeme sa potom pýtať, či používanie nematerinských jazykových foriem a odlišných materinskojazykových foriem v minulosti máme chápať iba ako pragmatickú nevyhnutnosť, alebo je tento fakt aj prameňom iného poznania o slovenskej kultúre? Nie je problémom prekladu aj to, ako a či je vôbec možné dosiahnuť čiastočnú univerzálnosť jazyka? Schopnosti odpútať sa od predispozície materinskojazykového obrazu?

Politické gesto ako dôsledok moci

Politické gesto ako dôsledok moci je špecifickým faktorom fungujúcim v dejinách prekladu na Slovensku na všetkých historicky skúmaných synchronných rovinách. V situácii prekladu sa prejavoval na jednej strane inštitucionálne ako priame mocenské uplatňovanie spoločenských a kultúrnych noriem podliehajúcich ideologickým záujmom. Na strane druhej bolo jeho prejavom a dôsledkom individuálne prekladateľské gesto oslovenia a stratégia inotajového prekladania, resp. inotajovej reinterpretácie prekladu, čo už bolo čiastočne spomenuté.

Hlavným inštitucionálnym nástrojom tohto pôsobenia bola v minulosti niekoľko-
stupňová cenzúra ako typ výkonného orgánu politicko-ideologických a cirkevných inštrukcií a vytváranie prekážok ekonomického a právneho charakteru v edičnej sfére do roku 1918. V druhej polovici 20. storočia sa situácia sprehľadňuje zabratím celého knižného sektoru pod kontrolu štátu. Vzhľadom na formulovanie a uplatňovanie štátnej kultúrnej politiky sa začali prejavovať vydavateľské stratégie, ktorých dôsledkom bolo vytváranie situácie neprekladania a riadeného prekladania regulačným určovaním charakteru a orientácie prekladovej literatúry, situácie neexistencie prekladu a zásahy do integrity prekladového textu prostredníctvom preventívnej cenzúry, ku ktorej pribudli aj mechanizmy autocenzúry. Stav neexistencie prekladu bol dôsledkom represívnej cenzúry a stiahnutia už vydaných prekladov z obehu, resp. podržanie prekladu v rukopise.

Konzekvenciou permanentnej prítomnosti politického gesta sú z historického hľadiska rôzne formy fragmentárnosti a diskontinuitnosti umeleckého prekladu.

V druhej polovici 20. storočia sa prekladanie zintenzívnilo. Vydavateľské stratégie orientované na prekladovú literatúru mali ambíciu skompletizovať niektoré literárne korpusy. Významným bol vydavateľský projekt Zlatý fond prekladovej literatúry, zameraný na preklad diel svetovej literatúry tvoriacich literárne a potenciálne aj prekladové kultúrne dedičstvo¹⁴. Vzniklo niekoľko ďalších tematických edícií zameraných na literárnu klasiku, ako napr. Knižnica Nobelových cien (1967 – 1976) a jej pokračovanie Vavrín (1977 – 1991). Za zmienku stojí ešte subskripčná edícia pôvodnej aj prekladovej poézie Kruh milovníkov poézie, založená v roku 1964, ktorá tiež výrazne prispela k prekladovej realizácii poézie a jej čitateľskej recepcii. Keďže išlo o diachrónny preklad, účinok politického gesta sa tu neprejavoval tak intenzívne. Účinkovalo tu skôr vedomie zakonzervovanosti textu v literárnej tradícii a autorite klasickosti, akoby tento aspekt bránil možnej subverzívnej reinterpretácii textu.

V rokoch 1945 – 1989 zaznamenávame veľkú frekvenciu prekladových antológií usporiadaných buď ako autorské výbery, buď na základe jazykových, tematických, žánrových a estetických kritérií, kde vybrané texty vykazujú rovnaké charakteristiky. Antológia je vydavateľský žáner metonymického charakteru, ktorý má v asymetricky postavenom kultúrnom priestore jednak funkciu literárneho vzdelania a jednak tautologickú funkciu – fragmentom odstrániť fragmentárnosť. Je to však historicky podmienená a rôzne modelovaná literárna prax.¹⁵

Ak v druhej polovici 20. storočia zaznamenávame výrazné a neustále úsilie posúvať prekladový korpus od stavu *fragmentárnosti* k stavu *integrálnosti*, registrujeme

aj tendencie diskontinuitnosti živeneé zázkazmi a odstraňovaním prekladov z čitateľského obehu.

Iný obraz o preklade ponúkne nazeranie cez individuálne prekladateľské gesto oslovenia a stratégiu inotajového prekladania, resp. inotajovej reinterpretácie prekladu.

Už bolo povedané, že preklad je v kultúre dvojznačným fenoménom: je subverzívny vo vzťahu k napätiu cudzie vs. svoje, otvára priestor, ktorým do domácej kultúry preniká cudzie. Cudzie nesie v sebe potenciú nebezpečného, škodlivého, ak je aktuálnym ideologický kód informačne a významovo obmedzujúci tvorbu. Preklad však môže byť aj konformný voči prijímajúcemu kódu, keď ho pomáha upevniť. V druhej polovici 20. storočia sa etablovala paradoxná koexistencia prekladu v napätí medzi politickým a estetickým. Bolo treba hľadať rôzne textové stratégie, napomáhajúce presadiť preklad literárnych textov s významovými a estetickými vlastnosťami, ktoré oslovovali prekladateľov, resp. vydavateľov, ale neboli v úplnosti ideologicky prijateľnými. Najčastejšou stratégiou boli metatextové inštrukcie, resp. recepčné návody ako doslovy, anotácie, texty na obálkach a pod., ktoré intencionálne vysvetľovali a zdôvodňovali výber a účinkovanie prekladového textu v línii oficiálnej ideológie prijímajúceho prostredia.

Nie je potrebné zdôrazňovať fakt, že každé pôvodné literárne dielo má v sebe skrytú nekonečnú množinu významov, ktoré interpretácia diela môže rôzne potencovať a akcentovať. V prípade prekladu sa potencialita významov originálu opodstatňuje gestom oslovenia, teda zistením relevantnosti niektorého z významov pre prijímajúcu kultúru v danom okamihu. Zopakujme, čo hovorí Lotman: fundamentálnou otázkou semiotiky kultúry je *generovanie zmyslu*:

Generovaním zmyslu budeme nazývať schopnosť kultúry ako celku, aj schopnosť jej jednotlivých častí vydávať pri „výstupe“ netriviálne nové texty. Novými textami budeme nazývať texty, ktoré vznikajú v dôsledku nezvratných procesov (v zmysle I. Prigogina), t. j. texty do určitej miery neprediktabilné. Generovanie zmyslu prebieha na všetkých štruktúrnych úrovniach kultúry. (1994, 9)

Novým textom je v tomto ponímaní aj preklad a jeho opakovaná interpretácia relevantná buď ako celok, alebo ako časť. Relatívnosť neprediktabilnosti možno ešte zrelativizovať tým, že poznaním aktuálneho kódu kultúry sa dá dosiahnuť istá miera predvídateľnosti gesta oslovenia, jeho realizácie a účinku.

Ak budeme vzťah originálu a prekladu chápať ako vzťah primárneho a sekundárneho textu, resp. ako pretrvávajúce primárneho textu vo svojej aktualizácii v preklade, ktorý rozkrýva jeho „mnohonásobný alebo skrytý zmysel“, princíp novosti nebude v tom, „čo sa hovorí, ale v udalosti jeho návratu“ (18), teda udalosti istého typu návratu originálneho textu. Pojem udalosti rezonuje aj u P. Ricoeura v súvislosti s interpretáciou literárneho diela: „Interpretácia sa realizuje ako prisvojenie, keď čítanie plodí čosi ako udalosť, udalosť diskurzu, ktorý je udalosťou teraz prítomnej chvíle. Interpretácia ako prisvojenie sa stáva udalosťou.“ (1997, 122) Udalosť sa stane udalosťou prekladu práve cez gesto oslovenia v podmienkach, ktoré generujú nové významy.

Pohyb a zmeny vnútri kultúrnych systémov, cirkulácia a generovanie diskurzov

a ich významu podporujú tézu teoretikov prekladu o iluzórnosti definitívneho zmyslu originálu. Tu by som rada upozornila na posun vnímania interpretácie originálu, ktorý formuluje Ján Koška¹⁶: Oproti tomu, čo tradičná interpretácia diela odhaľuje a rozkrýva (zmysly a obsahy už obsiahnuté v diele, ktoré sa v preklade znovu artikulujú), Koška ponúka vkladanie/dosadzovanie/vymieňanie obsahov, zmyslov a významov, resp. akcentuje vstup nových okolností a podmienok života, skutočnosti po sebe idúcich horizontov bytia, ktorá sa prejavuje prostredníctvom prekladateľa a cez neho, ale aj prostredníctvom čitateľskej realizácie prekladu. Koška usudzuje, že každá doba má svoj generálny interpretans, ktorý generuje interpretačné paralely, inšpiruje interpretáciu, a teda, dodávame, generuje aj nové významy.¹⁷ Tu máme dočinenia s individuálnou a kolektívnou pamäťou. Ako príklad uvádza Koška rok 1968, ktorý je podľa neho hlavným kľúčom/interpretansom a generátorom interpretačných paralel nasledujúceho obdobia v slovenských podmienkach. Ak by sme chceli overiť relevantnosť tejto myšlienky a rozvinúť ju, môžeme ísť hlbšie do minulosti: ako kľúčový interpretans by sme mohli označiť dobové morálne imperatívy a z nich potom chápané „účely“ prekladu. Napríklad interpretans z hľadiska podporenia slovanskej vzájomnosti v 19. storočí, interpretansy vychádzajúce z kritiky dobovej spoločnosti, ak hovoríme o období, keď sa v slovenskej literatúre etabloval realizmus, interpretansy politických a ideologických situácií, ktoré pomáhajú rozkrývať tabu a pod.¹⁸

Gesto oslovenia je intencionálnym aktom. Pôsobí zvyčajne prospektívne a generuje inotajové prekladanie, pričom jedným významovým univerzom sa vyjadruje iné významové univerzum. Časté je aj pôsobenie retrospektívne, keď udalosť návratu upozorní práve na inotajové vyjadrovanie prekladateľa a možnosť čítať medzi riadkami. Vytvorí sa istá zhoda okolností, ktorá usmerní reinterpretáciu už realizovaného prekladu. Tu treba gesto oslovenia pripísať čitateľovi. Stanislav Rakús upozorňuje v súvislosti s charakteristikou identifikačných črt umeleckého prejavu:

Najdôležitejšie veci sa dostávajú do netextového priestoru, ktorý by sme v tomto prípade mohli pomocne „rozčleniť“ na tri vzájomné synkretické zóny: na zónu pod textom (medziriadkový priestor), zónu nad textom (druhoplánový priestor) a na zónu za textom (katarzný priestor). (1995, 6 – 7)

Ak chápeme preklad ako diskurz, povedané s Popovičom, je to z hľadiska umeleckého textu heteronómny zásah do vývinu domácej literárnej štruktúry. Je to teda niečo cudzie, čo pri správnom recipovaní aktivuje synkretické zóny významov netextového priestoru sprostredkovane, čiže menej viditeľne ako pôvodná literatúra, a môže sprostredkovať zamlčované diskrétné významy. Tak sa napríklad mohli čítať už spomínané preklady mytologizujúceho historického románu sovietskej proveniencie (O. Čiladze, Č. Ajtmatov) či socialistická satira (preklady Ilfa-Petrova), ktorá mala v pôvodnej tvorbe obmedzené možnosti. Preklady z vedeckej fantastiky sa postupne stávali z kvalitatívneho hľadiska exkluzívnym fenoménom istého obmedzeného a vyhraneneho okruhu čitateľov a texty boli príťažlivé ako alternatívny model sveta a ľudskej existencie (S. Lem či diela bratov Strugackých v 70. rokoch, neskôr preklady I. Asimova, P. K. Dicka, C. J. Cherryovej a i.).

Smerovanie prekladania v druhej polovici 20. storočia od *významovej relatívnosti* k *zmyslovej absolútnosti* prekladu by sa dalo charakterizovať aj ako tendencia dospieť

k „totálnemu“ prekladu, tak ako ho formuluje estónsky literárny vedec Mart Velsker z Tartu: každá jedna časť a súčasť literatúry je iná, než sa javí navonok; naozajstné významy sú skryté a ich interpretácia by sa mala stať novou, základnou literárnou kompetenciou¹⁹.

HODNOTOVÝ ASPEKT AKO ZÁVER

Hodnotu možno vnímať ako merateľnú podstatu skúmaného javu vzhľadom na jeho kvalitu a funkčnosť, dá sa chápať aj ako kvalitatívny rozdiel v porovnaní s iným javom alebo stavom tohto javu. V každom prípade však na detekciu hodnoty potrebujeme meradlo, mieru, prostriedok, kritérium, inak sa pohybujeme vo vágnom priestore. Hovoriť o hodnotách prekladu v druhej polovici 20. storočia znamená abstrahovať z obrovského množstva prekladových textov, ktoré hodnotovo ešte nemáme v úplnosti hierarchizované. To znamená, že ich nemáme analyzované a interpretované z hľadiska kritiky prekladu. Máme však inštrumentárium, ktoré poskytol diskurz o preklade vo svojej predteoretickej a teoretickej podobe, rozvíjajúci sa práve v skúmanom období. A. Popovič (1975, 274) pokladá axiológiu prekladu, teda teóriu hodnotových kritérií vytyčovaných literárnou kritikou vo vzťahu k prekladateľovi, za sformulovanú aktuálnu hodnotu textu prekladu. Postupy prekladateľskej kritiky formuluje v troch krokoch: kritika prekladu vzhľadom na čitateľské kvality textu; porovnanie originálu a prekladu z hľadiska realizácie ideovo-estetických hodnôt pôvodiny v preklade a napokon ako ideovo-estetický význam prekladu vo vývinovom kontexte prijímajúcej literatúry. Popoviča nespomínam náhodou: postulovanie kritiky prekladu v systéme praxeológie prekladu ako súčasť integrálnej vedy o preklade je zavŕšením požiadavky ustanoviť práve kritériá hodnotenia, ktorých požiadavka zaznievala už v predteoretickom diskurze od medzivojnového obdobia.

Paralelne s teóriou sa v slovenskom prekladovom priestore formulovali zásady moderného prekladu, ktoré zvykneme súhrnne nazývať slovenská prekladateľská škola podľa toho, ako ich J. Ferencík rozviedol a publikoval v knihe *Kontexty prekladu*. Ide o

súhrn postupov, ústiacich do tvorivej metódy, ktorá sa stáva prevládajúcou, najproduktívnejšou a najcharakteristickejšou pre určité vývinové obdobie. V prípade slovenskej prekladateľskej školy dosiahla táto metóda až charakter normy, dobrovoľne prijatej najmä pre oblasť knižne publikovanej umeleckej prózy a knižnej drámy, ale do značnej miery aj pre oblasť poézie... Závažný je tiež fakt, že základné postuláty školy najdôslednejšie prijali a stále dodržiavajú vydavateľskí editori: z kánonu školy odvodili súčasnú metodiku editorskej aprobácie, ním merajú profesionálnu kvalifikovanosť editora a vhodnosť prekladového textu na vydanie.²⁰ (1982, 13 – 72)

Fenomén slovenskej prekladateľskej školy nás upozorňuje na dva fakty: na historicitu a relativitu vzhľadom na hodnotový aspekt. Dnes sa dívame na ustanovenie týchto zásad ako na historicky podmienený akt, ktorý si vynútila potreba usporiadania celého prekladového a kultúrneho priestoru v čase krízy alebo zlomu. To znamená v čase, keď si reflexia problémov prekladu vynútila obrat – vedomé hľadanie riešení. Prispel k tomu stav a kvalita prekladu a verejná polemika a diskusia o pre-

klade najmä v oblasti prekladania ruskej literatúry, ktoré sa v podstate začali polemikou o preklade *Tichého Donu* Z. Jesenskej na stránkach *Kultúrneho života* v roku 1951.

Z dnešného hľadiska sú už tieto zásady v preklade počas štyroch desaťročí zažité do takej miery, že sa stali štandardom, normou. Z tohto pohľadu strácajú účinnosť ako kritérium hodnoty a relativizuje sa aj označenie škola. Popovičove tri kroky kritiky prekladu mali viesť k aktuálnym kritickým analýzám prekladov, a tie mali slúžiť ako materiálové východisko pre opis prekladateľských koncepcií, ktoré predisponujú bytie textu v systéme prijímajúcej literatúry a kultúry. Systematickú kritiku a interpretáciu prekladových textov sa nepodarilo dosiahnuť. Šťasti ju nahrádzal výskum recepcie inonárodných literatúr, šťastí ju dopĺňal historiografický diskurz, šťastí empirický diskurz prekladateľov, ktorí formulovali vlastnú poetiku prekladu.

Ak sa na preklad dívame ako na fenomén kultúry, nestačí sa dívať optikou hodnotenia kvality (preklad môže byť štandardný, dobrý, kongeniálny, priemerný, subštandardný), čo samozrejme odkazuje na textovo-jazykovú rovinu. Hodnotový aspekt je potrebné odvíjať od postavenia prekladu v systéme kultúry vo vzťahu ku kódu. Potom sa hodnota prekladu dá vnímať ako obnovovanie kódu narúšaním a na textovej rovine ako konceptuálne obnovovanie významu vo vzťahu k poetickému a etickému konzensusu s originálom. Akcentuje sa tak tvorivosť prekladu.

Ako jedno z kritérií hodnoty prekladu by sme mohli určiť na všeobecnej rovine schopnosť rozširovať a oživovať kultúrnu pamäť, zabezpečovať kontinuitu kultúrneho univerza. Z tohto hľadiska môžeme hovoriť v prvom rade o prekladoch kľúčových textov svetovej literatúry. Druhá polovica 20. storočia ich priniesla veľa: Villon, Rabelais, Dante, Homér, Shakespear, Goldoni, Dostojevskij atď. To je iba niekoľko emblematických mien literárnej klasiky. V druhom rade máme dočinenia s otázkou estetickrej relevancie textov podstatných pre vývin svetovej literatúry 20. storočia. Z hľadiska postmoderného obdobia s výrazným fenoménom intertextovosti tu ide o diela, na ktorých stavia postmoderná literatúra, ktoré cituje, na ktoré sa odvoláva. Prekladová realizácia týchto referenčných textov zabezpečuje kontinuitu a zrozumiteľnosť významového univerza a estetického kódu literárneho vývinu. Spomenien len mená Proust, Joyce, Beckett alebo avantgardnú poéziu či básnickú generáciu bitnikov. Roky 1945 – 1989 podstatne rozšírili i oživilili slovenský prekladový korpus a systematicky premáhali fragmentárny charakter prekladu orientáciou na starovekú, staršiu a klasickú literatúru. Problematickejší už bol aktuálnejší preklad literatúry 20. storočia. Preklad sa dostal do pozície kultúrneho činu emancipovaného od prijímajúcej literatúry. Sem patrí aj rozširovanie registra inonárodných literatúr v dvoch smeroch: blízkovýchodné a orientálne literatúry, ktoré sa postupne prekladajú z pôvodných jazykov, a tzv. malé literatúry.

Ďalším kritériom hodnôt je zistenie úmernosti tvorivosti a charakteru prekladateľských metód a koncepcií. Najťažšie je detekovanie hodnôt z hľadiska tvorivosti prekladu v próze vzhľadom na rozsiahly prekladový korpus a vzhľadom na ťažšiu identifikáciu koncepcie prekladu. V hrubých črtách však treba povedať, že najväčší prínos predstavuje prekonanie naturalizačných/etnocentrických koncepcií a posilnenie aktualizačných koncepcií spolu s presadzovaním felixovskej historiozofickej

konceptie prekladu. Prevládajúcim je hľadisko recepčno-komunikatívne zamerané na čitateľa.

Preklad dramatických textov spomeniem len stručne: v tejto oblasti sa deficit vyrovnával veľmi intenzívne, pravdepodobne najrýchlejšie a najsystematickejšie. Preklad divadelných textov sa diferencoval na knižný preklad, hraničiaci buď s polohou prekladu básnického, alebo dialogizovaného prozaického textu (samozrejme s istou rezervou), a na scénický preklad v dvoch podobách: preklad cez tradičné a modernizujúce konceptie založené na filologickom preklade rešpektujúcom vernosť originálu, ktorá sa stala základom režijnej konceptie textu, a experimentálny preklad napr. antickej drámy V. Mihálíka či Feldekov koncept intencionálneho prekladu-réžie.

Tvorivosť a koncepčnosť, zlomy a obraty sa najzreteľnejšie ukazujú v oblasti básnického prekladu. V súlade s tradíciou sa kultivuje stav personálnej únie: prekladateľmi sú väčšinou básnici a preklad pre nich znamená tvoriť v intenciách vlastného básnického programu, podľa ktorého si vyberajú aj texty na preklad. Znamená to aj vnímať preklad ako reflexiu jazyka, jeho možností, básnického tvaru. Ani tu sa však nedalo vyhnúť sinusoide naturalizačných a exotizujúcich koncepcií. Za zlomový moment sa pokladá prekladateľský program slovenských konkretistov.²¹ Prekladanie sa stalo predmetom jedného z troch manifestov (*Bude reč o preklade*) uverejnených v skupinovom 4. čísle *Mladej tvorby* (1958): vzbura mladej generácie básnikov sa prejavila aj vo veľmi pregnantnom a ráznom formulovaní zásad a spôsobov prekladu klasickej poézie, v názore na dobrý preklad poézie (zdôrazňoval sa preklad účinku a odmietal sa patinujúci preklad), ale najmä sa formulovala požiadavka, aby poéziu prekladali výlučne básnici a v prípade potreby, aby sa vytvorili prekladateľské dvojice – básnik a lingvista.²² A. Valcerová časť básnických prekladov hodnotí ako preklady historizujúce, nadväzujúce na tendencie predchádzajúcich vývinových etáp; ďalej na modernizujúce, resp. aktualizujúce a posilňujúce básnický experiment; eviduje preklady realistické, dodržiavajúce normu a bazírujúce na dodržiavaní princípov vo vzťahu k originálu, a napokon hovorí o špičkových umeleckých prekladoch, ktoré „uplatňujú v umiernennej podobe výtobytky aktualizujúcich experimentátorov a modernistov, ale ktoré nenarúšajú estetickú ‚mieru výrazu‘ a usilujú sa maximálne priblížiť umeleckým kvalitám originálu“ (2006, 161). Preklady poézie mali ambíciu vstúpiť do vývinu pôvodnej literatúry, synergicky pôsobili aj na rovine autorských básnických poetík, ako o tom píše Ján Zambor v súvislosti s analýzou básnického a prekladového diela Miroslava Válka.²³

Ak sa na hodnoty prekladovej situácie druhej polovice 20. storočia pozrieme synchronne, vidíme aj mínusy, lebo vzťah pozitív a negatív je neoddeliteľný a súvisí s charakterom dobovej kultúry. Ak sa dívame diachrónne, optika sa mení, pozitíva vidíme v absolútnejších farbách, obraty, kvalitatívne posuny sú evidentné. Toto všetko však treba pomenovať ešte presnejšie, aby sme sa vyhli dnes tak všadeprítomnému relativizovaniu hodnôt.

POZNÁMKY

- ¹ Bližšie Miko – Popovič 1978.
- ² V slovenskej literatúre – spoločenský román od 19. storočia: J. I. Bajza, J. Chalupka, J. Záborský.
- ³ I. Mészáros: Při dobytí budínského zámku do zajetí křesťanského padlé Kartigam řečené, potom Krystýna nazvané turecké slečny, kišasoňky, řídké, památné případnosti (Buda várának visszavételekor a keresztyének fogságába esett Kártigám nevű török kisaszszonyrak ritka és emlékezetes történeti).
- ⁴ *Les mémoires et voyages de Maurice Auguste Comte de Benyovsky*, 1790.
- ⁵ Bližšie aj Maliti 1998, 97 – 131.
- ⁶ Bližšie Bednárová 2014, 111 – 133.
- ⁷ Podľa Nünning, ed., 2006, 761.
- ⁸ Bližšie Felixov rozhovor *O preklade v národnej literatúre* z roku 1971. (Felix 1986 [1971], 554 – 571)
- ⁹ Napr. Hollý, J. 1965. *Selanky*. Bratislava: Tatran (prel. J. Kostra); Bajza, J. I. 1970. *Príhody a skúsenosti mladíka Reného* (prel. Jozef Nižňanský). Bratislava: Tatran; Hviezdoslav, P. O. 1974. *Hviezdoslav vo výbere a interpretácii Vojtecha Miháliku*. Bratislava: Slovenský spisovateľ; Kollár, J. 1979. *Dcéra Slávy* (prel. L. Feldek). Bratislava: Slovenský spisovateľ; Hollý, J. 1985. *Dielo I. a II. (Selanky, prel. J. Kostra, Žalospevy, prel. L. Feldek, Piesne a Rozličné básne, prel. V. Turčány), (Cyrilometodiáda, prel. J. Buzássy, Svätopluk, prel. J. Mihalkovič a Š. Moravčík)*, Bratislava: Tatran; Bajza, J. I. 1985. *Epigramy* (prel. M. Heveši). Bratislava: Tatran; Tablic, B. 1986. *Oberanie ovocia* (výber z poézie v prekl. Š. Moravčíka). Bratislava: Slovenský spisovateľ; Šafárik, P. J. 1986. *Tatranská múza so slovenskou lýrou* (prel. L. Feldek). Bratislava: Tatran.
- ¹⁰ Bližšie Bednárová 2014a, 178 – 201.
- ¹¹ Hollého *Selanky* vyšli v preklade J. Kostru v roku 1965.
- ¹² Venoval sa mu A. Popovič (1970) jednak v analýze Kostrovho prekladu *Selaniek*, uverejnenej ako doslov, čo neskôr rozpracoval aj v *Teórii umeleckého prekladu* (1975) i v kolektívnej práci *Originál/preklad* (1983). Teoretické postuláty formuloval aj prekladateľ J. Hollého, básnik a literárny historik a teoretik J. Turčány, v mnohých štúdiách o prekladaní zo slovenčiny do slovenčiny (napr. 1985, 1986 a inde). V roku 1988 usporiadal Ústav umeleckej kritiky a divadelnej dokumentácie už spomínaný seminár, na ktorom sa z teoretického aj literárnohistorického hľadiska k problému vyjadrili mnohí teoretici aj praktici prekladu.
- ¹³ „Dès que la langue maternelle s'affirme comme langue de culture, la communauté qui se définit par elle peut songer à traduire des langues étrangères au lieu de les parler. Inversement, la langue maternelle ne peut s'affirmer comme langue de culture tant qu'elle n'est pas devenue langue de traduction, tant que ceux qui la parlent ne s'intéressent pas librement à qui est étranger.“
- ¹⁴ Podrobne sa o Zlatom fonde zmienuje J. Felix v rozhovore Škola úcty k slovenčine z roku 1967 (1986, 538 – 547) a A. Popovič v roku 1979 (57 – 68) v sumarizujúcom článku *Slovenský preklad v rokoch 1976 – 1977*, v ktorom podrobne mapuje situáciu slovenských vydavateľstiev a všetkých vtedy fungujúcich prekladových edícií.
- ¹⁵ Počnúc zbierkami životopisov svätých (hagiografií), kázni, citátov až po moderné chápanie antológie. O rôznej finalite antológií svedčí aj samotné označenie: antológia etymologicky z gréckeho anthologeo – zbierať kvety (ánthos), alebo staršie používané pomenovanie chrestomatia: chrestos – užitočný a mathein –vedieť. Na Slovensku sa prvá moderná antológia poézie datuje rokom 1890: *Antológia z poetickej literatúry nemeckej*. Zostavil ju a preložil prekladateľ, spisovateľ, hudobný skladateľ a dirigent František Otto Matzenauer (1845 – 1901), ktorý ju publikoval vlastným nákladom. Po Tablicových antologizujúcich Poezyach či Hollého antológii z gréckej a latinskej poézie išlo o prvú modernú antológiu, ktorej zámerom bolo „podať pomerne ucelený obraz o vývine nemeckej poézie od najstarších čias po 19. storočie“ (Tomíš 1994: 39 – 40).
- ¹⁶ Bližšie Koška 1997, 19 – 26.
- ¹⁷ Tento fenomén „predteoretický“ anticipoval už J. Felix (*O preklade v národnej kultúre*), keď napísal: „V každej dobe sa môže dostať do popredia iná zložka literárneho diela, stať sa jeho dominantou a spôsobiť jeho významový posun až do roviny, v ktorej prípadne pôvodne vôbec nebolo, resp. v ktorej ho autor ani nechcel mať. Anatole France svojho času nie náhodou vyslovil pochybnosť, či sa

- vôbec niekedy v budúcnosti bude čítať jeho dielo v tom význame, ako ho on myslel“ (1986 [1971], 14).
- ¹⁸ Dnešné čítanie už prináša iné významové konotácie. Interpretansami môžu byť aj všeobecne platné existenciálne metafory – napr. metafora Bereziny v románe *Cesta do hlbín noci* F.-L. Céline: ide o obraz ľudského údely rizomaticky rozvetvený na ďalšie obsahy a významy, ktoré sa pri preklade stávajú aktantmi. Aj v dejinách literatúry sa ukázalo, do akej miery globálne účinkujúce udalosti zasahujú myslenie, vnímanie sveta v literatúre a interpretácie literárnych textov, a vôbec literárny diskurz – napr. lisabonské zemetrasenie v roku 1755, 2. svetová vojna, september 2001 a i. Aj tieto udalosti možno pokladať za generálne interpretansy.
- ¹⁹ Velsker, M. *Mis on kuuekümmendad eesti kirjanduses*, s. 1212. Citované podľa interného materiálu projektu Histoire de la traduction en Europe médiane, Traduire sous le totalitarisme, 2. časť, s. 67. Paris: Inalco.
- ²⁰ Zhodnotenie slovenskej prekladateľskej školy bližšie aj Tomčík 1999, 138 – 150; Maliti 2001, 85 – 94.
- ²¹ Tzv. Trnavská skupina, ktorá vznikla v roku 1957 a jej zakladajúcimi členmi boli J. Ondruš, J. Mihal-kovič, J. Stacho, L. Feldek.
- ²² Bližšie Feldek, Lubomír. 2007. *Prekliata Trnavská skupina*. Bratislava: Columbus, s. 92 – 95. K teórii prekladateľských dvojíc Popovič, Anton. 1970. Prekladateľské dvojice z teoretického hľadiska. *Rom-boid*, 5, 5: 26 – 31.
- ²³ Zambor, Ján. 2013. *Niečo ako láska, niečo ako soľ. Miroslav Válek v interpretáciách*. Bratislava: Literárne informačné centrum.

LITERATÚRA

- Bednárová, Katarína. 2013. *Dejiny umeleckého prekladu na Slovensku I. Od sakrálneho k profánnemu*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, Veda, vydavateľstvo SAV.
- Bednárová, Katarína. 2014. Ján Koška a jeho alternatívna interpretatívna koncepcia literárneho prekladu (Teória chyby). In *Myslenie o preklade na Slovensku*, Libuša Vajdová a kol., 111 – 133. Bratislava: Kalligram, Ústav svetovej literatúry SAV.
- Bednárová, Katarína. 2014a. Jozef Felix a editorská prax. In *Jozef Felix a cesta k modernej slovenskej romanistike*, ed. Jana Truhlárová, 178 – 201. Bratislava: Veda, FiFUK, ÚSvL SAV.
- Berman, Antoine. 1984. *L'Épreuve de l'étranger*. Paris: Gallimard.
- Bunčák, Pavol. 1996. O slovenskom nadrealizme. *Literika* 1, 3 – 4: 30 – 32.
- Djovčoš, Martin – Lubica Pliešovská. 2011. Power and shifting paradigm in translation. In *Mutatis Mutandis*, 4, 1: 77 – 88.
- Dolník, Juraj. 2012. *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram.
- Dolník, Juraj. 2010. *Jazyk. Človek. Kultúra*. Bratislava: Kalligram.
- Eliáš, Anton. 2002. Preklady umeleckej literatúry na meniacom sa slovenskom trh. *Rak*, VII, 7 – 8: 83 – 91.
- Felix, Jozef. 1986 (1957). Prekladať diela našich klasikov do dnešnej slovenčiny? In *Domov i svet*, Jozef Felix, 513 – 515. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Felix, Jozef. 1986 (1967). Škola úcty k slovenčine. In *Domov i svet*, Jozef Felix, 538 – 547. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Felix, Jozef. 1986 (1971). O preklade v národnej literatúre. In *Domov i svet*, Jozef Felix, 554 – 571. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Harpán, Michal. 1993. Funkcie prekladu v menšinovej literatúre. *Romboid*, 28, 5: 68 – 73.
- Humboldt, Wilhelm von. 2000. *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu*. Bratislava: Veda, VSAV.
- Chorváth, Michal. 1960 (1943). K problémom nášho prekladateľstva. In *Cestami literatúry I.*, Michal Chorváth, 91 – 115. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Koška, Ján. 1997. Ako nepochopiť básnika. *Slovak Review*, 6, 1: 19 – 26.
- Lešnák, Rudolf. 1998. *Listy z podzemia. Súborná dokumentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava: USPO Peter Smolík.

- Lotman, Jurij, M. 1994. *Text a kultúra*. Bratislava: Archa.
- Maliti, Eva. 1998. Zrkadlenia v priestore – sovietsky monoholiterárny fenomén (1971 – 1990). In *Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1836 – 1996*, 97 – 131. Bratislava: Veda, Ústav svetovej literatúry SAV.
- Maliti, Eva. 2001. Od umenia prekladu k jazykovej totalite v preklade (problémy umeleckého prekladania na Slovensku v rokoch 1948 – 1956). In *Umenie v službách totality 1948 – 1956*, 85 – 94. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Míko, František – Anton Popovič. 1978. *Tvorba a recepcia. Estetická komunikácia a metakomunikácia*. Bratislava: Tatran.
- Müller, Richard – Pavel Šidák, eds. 2012. *Slovník novější literární teorie. Glosář pojmů*. Praha: Academia.
- Nünning, A., ed. 2006. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host.
- Pastier, Oleg. 1991. Z histórie bratislavského samizdatu. *Fragment-K*, 2: 3 – 7.
- Popovič, Anton. 1968. *Preklad a výraz*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Popovič, Anton. 1979. Slovenský preklad v rokoch 1976 – 1977. *Slovenské pohľady*, 95, 1: 57 – 68.
- Popovič, Anton – Peter Liba – Peter Zajac – Tibor Zsilka. 1981. *Interpretácia umeleckého textu*. Bratislava: SPN.
- Rakús, Stanislav. 1995. Textové a „netextové“ priestory literárneho diela. In *Realizácie textu 2*, 5 – 17. Levoča: Modrý Peter.
- Ricoeur, Paul. 1997. *Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu*. Bratislava: Archa.
- Rimbaud, Jean Arthur. 1948. *Dielo*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.
- Šimeček, Zdeněk – Jiří Trávniček. 2014. *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*. Praha: Academia.
- Štechová, Mária. 1929. Flaubert: Madame Bovary v slovenskom preklade. *Slovenské pohľady*, 45, 6 – 8: 520 – 521.
- Tomčík, Miloš. 1999. Preklad a národná literatúra po roku 1945. In *Chiméra prekladania*, ed. Dagmar Sabolová, 138 – 150. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, Veda.
- Tomíš, Karol. 1994. Prvé slovenské antológie zo svetovej lyriky. *Romboid*, 29, 7 : 38 – 45.
- Vajdová, Libuša. 2009. *Sedem životov prekladu*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry.
- Valcerová, Anna. 2006. *Hľadanie súvislostí v básnickom preklade*. Prešov: FFPU.
- Zajac, Peter. Tri typy historicity. *World Literature Studies*, 6 (23), 2: 17 – 23.

On some aspects of developmental trajectories of literary translation in Slovakia (1945–1989)

Developmental trajectory. Cultural space. Culture. Translation space. Literary translation. Historical determinants. Historicity. Language. Political gesture. Evaluation. Values.

The article is concerned with the situation of Slovak literary translation in the period of 1945–1989. It maps its development through four historical determining factors of the Slovak cultural and translation space: *geopolitical situation, language situation, political gesture* and the *confessional phenomenon*. This is the background of the mutually related and interacting, historically determined trajectories *territorial excentricity* → *territorial integrity*, *exoidentity* → *endoidentity*, *heterolingualism* → *monolingualism*, *fragmentariness* → *integrality* and *relativity of signification* → *absolute meaning*. The text focuses on the linguistic situation and the political gesture in the context of Lotman's concept of culture and historicity, and on the value aspect, which is considered from the point of view of the role of literary translation in the cultural system in relation to the cultural code. The value of translation is understood as a renewal of the cultural code through disruption, and on textual level as conceptual renewal of meaning in relation to the poetic and ethical consensus with the original, while emphasis is put on the creativity of translation.

Doc. PhDr. Katarína Bednárová, CSc.

Katedra romanistiky

Filozofická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

Gondova 2

814 99 Bratislava

Ústav svetovej literatúry SAV

Konventná 13

811 03 Bratislava

Slovenská republika

katarina.bednarova@uniba.sk